

Tvenne liturgisk-musikaliska handskrifter från reformationstiden.

I.

Bland de liturgisk-musikaliska handskrifter från reformationstiden som hittills varit föremål för forskningens uppmärksamhet, kan man urskilja åtminstone tvenne fullt tydliga och utpräglade huvudgrupper. För den ena gruppens representanter utmärkande är, att den centrala delen utgöres av mässans ordinarium (Kyrie, Gloria, Sanctus, Agnus Dei) i försvenskat skick med olika melodier för kyrkoårets olika tider. Härtill fogas några brottstycken ur mässans övriga delar och officiet, stundom på latin, stundom i försvenskat skick, t. ex. några sekvenser (*Leta-bundus, Victime paschali, Sancti spiritus assit nobis gratia* äro de vanligaste), ett antal hymner, Credo, Te Deum, något eller några av de stora högtidsdagarnas officium. Till omfånget äro dessa handskrifter vanligen mycket anspråkslösa, men för den kommande utvecklingen äro de av den ojämförligt största betydelsen. De äldsta av denna typ som vi känna äro dels ett fragment (från mitten av 1530-talet) i Lunds universitetsbiblioteks exemplar av 1510 års Psaltare, dels de båda genom Rodhes undersökningar allmänt kända Högs- och Bjuråkershandskrifterna. Till denna grupp böra ock räknas de fragment från Tortuna, Folkärna, Kungsåra och Glanshammar, som Nat. Fransén publicerat i Svensk Tidsskrift för musikkforskning 1927 (Svensk mässa präntad på pergament). Från handskrifter av denna typ går utvecklingen över En liten Songbok (1553), där materialet ytterligare reducerats, till 1697 års Svenska mässa (tillfogad i slutet av detta års Koralsalmbok). Handskrivna »mässböcker» av denna art torde ha existerat i mycket stort antal. De flesta kyrkor ha väl varit ägare av en dylik uppteckning av den för huvudgudstjänsten nödvändiga musiken. Åtskilliga finnas säkerligen ännu bevarade i kyrkoarkivens gömmor, ehuru kanske oftast blott i fragmentariskt skick. Ett sådant ganska obetydligt fragment finnes i Västra Tollstads kyrkas arkiv, ett annat, avsevärt bättre bevarat, i Grenna kyrkoarkiv. Av i offentliga bibliotek förvarade må ytterligare nämnas Rogslösa-, Sörby- och Rinna-böckerna i Linköpings Stiftsbibliotek (Link. Teol. 227, 228, 230) samt delar av Skara Stiftsbiblioteks musikhandskrift n:r 5. Det är en underlig skickelse att vid restaureringen av den gamla mässmusiken på 1890-talet just en av de allra äldsta handskrifterna av denna reformatoriska mässbokstyp — Bjuråkershandskrif-

ten — skulle råka i händerna på Rikard Norén och så bliva en av huvudkällorna för vår nuvarande mässmusik.

De till den andra gruppen hörande handskrifterna åter syssla huvudsakligen eller uteslutande med de till *proprium de tempore* hörande styckena, vartill kunna sluta sig några obetydliga rester av *proprium de sanctis* och *commune sanctorum*. Av hithörande handskrifter ägna de av Rodhe beskrivna Aspö- och Tunhemsböckerna huvudintresset åt officiets texter, under det att Laurentius Petris, av Nat. Fransén utgivna skrift »De officiis» tager lika hänsyn både till officium och mässa. Beträffande denna skrift må dock observeras att den icke är en musikhandskrift i samma mening som övriga här omnämnda. Den innehåller nämligen icke själv någon musik utan hänvisar för musikens vidkommande till de gamla böckerna. Det är sålunda blott de texter som skola komma till användning som uppräknas. Hänsyn till såväl mässa som officium tager jämväl *Ordo canendi in templo*, som därjämte innehåller en avdelning motsvarande den förut nämnda *Ordinarietypen*. Huvudsakligen eller uteslutande åt mässan ägnar sig åter mittpartiet i den nuvarande Skara musikhandskrift n:r 5. Detsamma gäller ett av de fragment som innehållas i den s. k. Arvika-boken i Karlstads läroverksbibliotek. Av lätt insedda skäl härskar i denna handskriftsgrupp latinets. Blott undantagsvis möter någon gång svenskan. Denna senare grupp torde få anses hava varit vida sparsammare företrädd än den förra. Självfallet var det endast de större kyrkorna som i efterreformatorisk tid hade behov av liturgiska böcker som förutsatte ett så rikt utvecklat gudstjänstliv, vilket med nödvändighet måste ha krävt flere präster eller sångare (djäknar). I början av 1600-talet torde väl kanske större delen av dessa handskrifter ha spelat ut sin praktiska roll. Men att åtminstone en del på sina ställen varit i bruk ännu i mitten av århundradet synes med full tydlighet framgå av Rudbeckii kyrkostadgar, som ännu bl. a. talar om ottesång allestäds i städerna med tre lexor, tre psalmer, antiphoner och responsoria, ja, som t. o. m. förutsätter att »läggheten» kan kräva ökning av detta material. Och Strängnäs skolordning 1626 föreskriver att eleverna i 3:e klassen skulle lära sig »Kyrie et responsoria canere».¹

Med dessa båda handskriftsgrupper är emellertid 1500-talets liturgisk-musikaliska handskriftsbestånd icke uttömt. Här är avsikten att fästa uppmärksamheten på en hittills fullständigt förbisedd tredje typ. Det karakteristiska för denna grupp är att huvudbeståndsdelen utgöres av ett

¹ Cf. Norlind, Latinska skolsånger s. 23.

urval ur Sanctoralet, vartill på vederbörliga ställen fogats mindre parter ur Temporalet. Officiets musik är den förhärskande. Endast i några få enstaka fall lämnas musik till mässan. De tvenne medlemmar av denna handskriftsfamilj som jag för närvarande är i tillfälle att presentera, tillhöra båda ärkestiftet. Den ena, tillhörig Bygdeå kyrka i Luleå stift, är hittills fullständigt okänd. Den andra — Skara Stiftsbiblioteks musikhandskrift n:r 1 — har visserligen tidigare omnämnts av Norlind och Moberg, men till sin huvudbeståndsdel aldrig närmare undersökts. Norlind berör den i Latinska skolsånger ytterst flyktigt på tvenne ställen. Å sid. XIV karakteriseras den sålunda: »Från Stockholm. Skriven på 1540-talet eller tidigare. Företrädesvis helgon-officier och hymner». Å sid. 29 lämnas följande redogörelse som icke vittnar om något mera ingående studium av handskriften i fråga: »Musikhandskriften nr 1 från Skara stiftsbibliotek inledes även med de skilda »tonos I—VIII» jämte »Venite» (fol. 1—15). Recitationsformlerna äro här rätt utförligt meddelade. Strax efter å fol. 15 står: »Michael Erics Holmensis verus possessor praedicti voluminis, emi hoc volumen a Jacobo Joannis Holmensi 12 Okt. Anno 1551». Således är det förut inskrivna efter allt att döma äldre än 1551 (de intagna helgonofficierna tyda på katolska tiden).»

Moberg har för sin avhandling »Ueber die schwedischen Sequenzen» utnyttjat vår handskrifts sekvensavdelning och lämnar följande beskrivning av denna sin källa. »Er (= Codex Scarensis) ist früher in der Literatur (siehe z. B. Norlind, Svensk musikhistoria und Latinska skolsånger i Sverige och Finland) unter dem Namen »Skara musikhandskrift Nr. 1» erwähnt. Ein dicker Band in 8vo und wahrscheinlich in nachreformatorischer Zeit geschrieben, beginnt er mit einem Tonarius, dann folgen eine Sammlung Venite-Formeln und einige Heiligenoffizien. Weiter die zwei grossen Sammlungen von Sequenzen und Hymnen, fast alle mit Noten, wie das ganze Buch und sehr kurrent, nachlässig und schlecht geschriben, jedoch etwas besser als die zwei vorhergehenden Hss. In den Sequenzen steht dieser Codex der Linköpingsüberlieferung ziemlich nahe: von den 32 Sequenzen hat er 28 mit den Linköpingshss. gemeinsam» (s. 25 f.) Dessutom meddelar Moberg i en not å sid. 26 den redan förut av Norlind anförda ägareanteckningen och tillägger: »Die Hs. ist also vor dieser Zeit (1551) geschrieben, wenn auch kaum in katholischer Zeit».

Till denna Mobergs visserligen kortfattade, men i stort sett korrekta beskrivning må blott följande anmärkningar göras. Hänvisningen till Norlinds Svensk musikhistoria torde vara oriktig. Så vitt jag kan

se har Norlind i denna bok icke omnämnt handskriften. Måne icke också »z. B.» vid hänvisningen är överflödig? Åtminstone har det icke lyckats mig att finna den omtalad av någon annan än Norlind. Detta endast i förbigående. Värre är att författaren gissar på tillhörighet till Linköpings stift för handskriften. Denna gissning är, som jag hoppas i det följande kunna bevisa, fullständigt felaktig. Om handskriftens stiftstillhörighet kan icke finnas någon tvekan: *den tillhör Upsala.*

Moberg daterar handskriften såsom efterreformatorisk (kaum in katholischer Zeit). Beklagligtvis anför han inga skäl för denna sin åsikt. Utan tvivel har han rätt i sitt påstående, men onekligen skulle det varit högeligen intressant att få veta de grunder på vilka han fäller sitt omdöme. Ty obestriddligen saknas icke sådant som talar mot detta antagande.

Vi övergå nu till en kort beskrivning av de båda handskrifterna jämte en summarisk redogörelse för deras innehåll.

II.

Vi begynna med *Skara musikhandskrift n:r 1* (i det följande citerad S). Handskriften omfattar i sitt nuvarande skick 264 blad, fördelade på lägg med 8—12 blad i vardera. Formatet är c:a 140×208 mm. och skrivytans storlek ungefär 100×150 mm. Det vanliga antalet notsystem per sida är tio, dock förekomma både elva och nio. Handskriften är efter allt att döma komplett. Begynnelsen med en »tonarius» giver icke anledning att förmoda någon defekt i början. Avslutningen med hymnariet samt efter sista hymnen orden: »Orate pro scriptore» tyder icke på att något skulle vara borta. Emellertid förekomma inuti boken vissa luckor nämligen:

- 1) Mellan fol. 22 och 23 (1 blad, i officiet De assumptione).
- 2) Mellan fol. 130 och 131 (1 blad, in vigilia pentecostes).
- 3) Mellan fol. 132 och 133 (1 blad, i officiet De Sancta Trinitate).

Skriften är — som Moberg påpekat — vårdslös, ofta mycket vårdslös. Förkortningarna äro talrika. Såväl skrift som förkortningar hänvisa handskriften till 1500-talets förra hälvt. Detsamma gäller om notskriften, som ännu icke präglas av den *fullständiga* upplösning, som blir regel under senare hälften av 1500-talet. Så användes för podatus och för porrectus ännu i allmänhet, om de gamla tecknen påminnande former.

De särskilda gudstjänsterna inom de olika officierna (och naturligtvis även de olika momenten inom de särskilda gudstjänsterna) skrivnas i följd utan rubriker. Av gudstjänsterna är det endast Laudes, som plä-

gar utmärkas med rubrik, dock ingalunda konsekvent. Av de liturgiska momenten bruka endast responsoriernas *Versus* utmärkas med ett oftast i marginalen utsatt v.

Boken är inbunden i ett (samtida?) skinnband, som befinner sig i ett någorlunda väl bevarat skick.

Den å fol. 15 befintliga ägareanteckningen har redan förut omnämnts. Å fol. 182 r., finnes anteckningen »Per Jöranson, Klockare» och å fol. 209 r, följande namn: »Pär Jöranson, klockare», »Päder Jöranson, Klåkare», »Augustin Päderson Pontianus», »Anno 1614 Per Göranson, Klåkare.» Någon uppgift om handskriften i övrigt har icke stått att vinna i Skara stiftsbibliotek. Till frågan om stiftstillhörigheten och den närmare dateringen är det min avsikt att återkomma i en följande uppsats.

Jag övergår nu till *Bygdeå-boken*, förutskickande den anmärkningen att Bygdeå kyrka är belägen icke fullt en halv mil från kusten, c:a 4 mil nordost om Umeå. Den nuvarande kyrkan synes vara bygd 1539. Emellertid fanns åtminstone så tidigt som 1314 en kyrka på platsen (Se Bygdén, Härnösands stifts herdaminne, I:192).

Bygdeåboken² (här citerad B.) omfattar för närvarande 175 blad i formatet 140×205 mm., sålunda nästan samma format som S. Skrivytan är däremot något större eller c:a 110×180 mm. Antalet notsystem är vanligen 8 eller 9 per sida.

Huruvida handskriften är defekt i början är icke lätt att med säkerhet avgöra. Om så är, är emellertid en hel avdelning borta. Man hade väntat sig t. ex. en samling Venite-molodier som inledning. Intet synes dock hindra att den nuvarande begynnelsen är den ursprungliga. Av första bladet återstår likväl endast ett fragment — fullt tillräckligt emellertid för att med visshet kunna bestämma dess innehåll.

Vidare är handskriften betydligt defekt i slutet. Huru mycket av det ursprungliga innehållet som gått förlorat kan icke med visshet sägas. En del stycken, rörande vilka man med säkerhet kan sluta sig till att de måste hava funnits, skola framdeles påpekas. Men därjämte torde man kunna gissa att ännu mera förlorats.

Slutligen lider den bevarade delen av handskriften av åtskilliga luckor. De äro följande:

1) Mellan fol. 3 och 4 (omfattande sannolikt 4 blad — läggets mittersta — vilka innehållit slutet av officiet å Marie Bebådelsedag samt troligen ock officiet för Filippus och Jacobus),

² Till kyrkoherde Albert Markgren i Bygdeå, som upptäckt handskriften och genom vars välvilja det blivit möjligt för mig att få taga del av densamma, uttalas härmed ett värdsamt tack för hans stora tillmötesgående.

- 2) Mellan fol. 11 och 12 (1 blad, början av Eskilsofficiet).
- 3) Mellan fol. 13 och 14 (1 blad, slutet av matutinen och början av Laudes i Eskilsofficiet).
- 4) Mellan fol. 21 och 22 (1 blad, delar av matutinen å Petri och Pauli dag),
- 5) Mellan fol. 41 och 42 (1 blad, delar av matutinen å Maria Magdalenas dag).
- 6) Mellan fol. 66 och 67 (1 blad, tredje nocturnen i matutinen å Exaltatio crucis).
- 7) Mellan fol. 156 och 157 (1 eller möjligen 2 blad omfattande slutet av officiet De Sancta Trinitate och början av Corpus Christi).
- 8) Mellan fol. 160 och 161 (1 eller möjligen 2 blad, omfattande slutet av »tonarien». Luckan motsvarar den mellan 156 och 157.

Skriften är i motsats till vad som är fallet i S. ganska vårdad. Dock förekomma även mycket vårdslösa ställen. Om dess art liksom om notskriftens beskaffenhet gäller för övrigt ungefär detsamma som sades om S. i dessa hänseenden.

Bygdeåboken är bunden i ett (samtida?) skinnband, som emellertid befinner sig i ett ganska skadat skick.

På insidan av frampermen kan läsas namnet Jonas Jonae. Enligt Bygdén (a. a. s. 193) var Jonas Jonae kyrkoherde i Bygdeå 1557—1593. Såsom sådan efterträdde han sin fader Jonas Nicolai, Bygdeå förste kände kyrkoherde (1534—1557). Om denne upplyser Bygdén att han en tid (visserligen kort) stått »till chors» i Upsala, vilket väl måste betyda att han en tid tjänstgjort som korpräst vid Domkyrkan. Hava vi någon anledning att i honom se Bygdeåbokens skrivare? I så fall har sonen Jonas tagit den i arv efter sin fader.

Överst å första sidan läses namnet Nicolaus Petri. Närmast till hands ligger kanske att söka identifiera denne med Bygdeå tredje kände kyrkoherde Nicolaus Petri Turdinus, som innehade gället 1593—1626. — Möjligen skulle man kunna våga den gissningen att denne Nicolaus Petri varit fader till den förut nämnde förste kände kyrkoherden Jonas Nicolai. I så fall har väl denne varit sonens företrädare i ämbetet. Han skulle då kunna tänkas vara handskriftens framställare. Det må tilläggas att handstilen icke ser ut att omöjliggöra ett sådant antagande.

Å fol. 160 v. omtalas i en anteckning en Olaus såsom pastor i Bygdeå och ägare till boken. Han torde vara identisk med Olaus Nicolai Breninsulanus, kyrkoherde i Bygdeå 1627—1651.

Att handskriften verkligen varit i flitigt praktiskt bruk, därom vittnar, förutom yttre indicier, även den omständigheten att ofta responsoriernas *versus*, som i regel icke upptagits i kontexten, sedermera (utan noter) tillskrivits i marginalen. Till detta förhållande hoppas jag få återkomma senare.

Granska vi nu i stora drag innehållet i de båda handskrifterna, finna vi lätt att det sönderfaller i ett antal klart avgränsade, fullt fristående delar. Ordningen mellan delarna är dock icke densamma i de båda böckerna. B. saknar dessutom vissa partier som finnas i S.

S. börjar med en »Tonarius», d. v. s. en kort redogörelse för de olika psalmtönerna. Denna omfattar fol. 1—2. Även B. innehåller en liknande »tonarius», men icke förrän å fol. 159 v.—160. (Slutet är borta.)

Därefter följer i S. en redogörelse för Venite-melodierna, omfattande fol. 3—15. Denna avdelning saknas i B. i dess nuvarande skick. Att den ursprungligen funnits är sannolikt. Redan tidigare har den möjligheten uttalats att denna avdelning funnits å nu förlorade blad i början av boken.

Nu följer i S. bokens första huvuddel, omfattande officier (huvudsakligen *officia horarum* men även några *officia missae*) för en del fester *de sanctis* och *de tempore*, ordnade efter kyrkoåret. Begynnelsen sker med Laurentius (10/8) och avdelningen slutar med Olaus (29/7). I denna avdelning äro ock insprängda bidrag till kyndelsmässans procession, palmsöndagens procession, långfredagens *Adoratio crucis*, påskaftonceremonierna. Avdelningen omfattar fol. 16—169. Den återfinnes i stort sett lika i Bygdeå. Den mest framträdande olikheten är att B. börjar sitt kyrkoår med Annunciatio Marie (25/3) och slutar det med Sigfrid (15/2). Därefter sammanföras de till *proprium de tempore* hörande officierna för tiden *Palmarum* — *Corpus Christi* i en särskild grupp. Båda dessa partier tillsammans omfatta fol. 1—159 r.

Till den nu nämnda avdelningen sluter sig som fortsättning i S. tvenne officier ur *Commune Sanctorum*, nämligen dels *Dedicatio ecclesie*, dels *Commune apostolorum*. Denna del innehålles å fol. 169 v.—176. I B. saknas dessa båda officier. Däremot saknas icke anledning att förmoda att de funnits å nu förlorade blad i slutet av boken.

Nu följer i S. den andra huvuddelen, som utgör officier för tiden septuagesima—palmsöndag. Dessa upptagas å fol. 177—206 r. Avdelningen har sin motsvarighet i B. å fol. 161—175, varvid är att märka att den på grund av bokens defekta skick avbrytes under dominica III quadragesime.

I S. återstå ännu tvenne stora delar, den ena omfattande sekvenser

(fol. 212—247)³ och den andra hymner (fol. 248—264). Båda dessa avdelningar saknas i B. i dess nuvarande skick. Att ursprungligen åtminstone ett hymnarium varit att finna i slutet av boken torde väl få anses tämligen säkert.

För överskådlighetens skull anteckna vi här innehållet i de båda handskrifterna sida vid sida:

Skara.

1. Tonarius (fol. 1—2) = B2.
2. Venite per omnes tonos (fol. 3—15).
3. I en fortlöpande serie ordnade officier ur proprium de tempore och proprium de sanctis (fol. 16—169) = B1.
4. Tvenne officier ur Commune sanctorum (fol. 169—176).
5. Officier för tiden septuagesima —palmsöndagen (fol. 177—206) = B3.
6. Sekvenser (fol. 212—247).
7. Hymner (fol. 248—264).

Byggedå.

1. I tvenne serier ordnade officier ur proprium de tempore och de proprium de sanctis (fol. 1—159 r.) = S. 3.
2. Tonarius (fol. 159 v.—160) = S1.
3. Officier för tiden septuagesima till dom. III quadragesime (fol. 161—175) = S5.

K. Peters.

Intryck och rön från en orgelkurs i Leipzig.

Deutsches Musikinstitut für Ausländer i Berlin anordnar varje sommar kurser i olika ämnen. I juli månad d. å. hade jag tillfälle att deltaga i kurserna i orgel och cembalo, som ledas av organisten vid Thomaskyrkan i Leipzig, professor Günther Ramin, och jag vill nu med några ord fästa uppmärksamheten på dem. Förmånen att få lära känna denne utomordentlige pedagog och mästare, en av samtidens mest framstående orgel-spelare och cembalister, att höra honom spela och att handledas av honom kan ej skattas nog högt.

Till orgelkursen, som äger rum dels vid Thomaskyrkans orgel och dels vid en gammal Silbermann-orgel i Rötha, en liten stad utanför Leipzig, kan professor Ramin taga emot omkring åtta deltagare. Tillfälle beredes kursdeltagarna att varje dag spela på Thomaskyrkans 88-stämmiga orgel samt dessutom i Leipzigs konservatorium, där samtliga nio övningsorglar, alla tremanualiga piporglar med minst åtta stämmor, stå till förfogande.

³ Fol. 206 v.—211 i S. äro antingen tomma eller upptagas av tillfälliga anteckningar, såsom några verser ur psalmen »Jesus på korset stodh», stycken ur Simsons historia (på svenska), siffror och pennprov. Dessutom de tidigare nämnda namnteckningarna.